

UDC 316

ISSN 1451–8759
e-ISSN 1821–3545 (Online)

RELIGION AND TOLERANCE

Journal of the Center for Empirical Researches on Religion

Number 18

Novi Sad, Vol. X, N° 18, Jule – Decembar, 2012.

Ivana Kovačević
Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet
koviva88@gmail.com

UDK: 94(=411.16)(497.11 Ниш);
323.15(=411.16)(497.11)
Pregledni rad
Primljen: 31.10.2012.

JEVREJI U NIŠU

Rezime

Jevrejska zajednica u Nišu delila je istu sudbinu Jevreja širom sveta. Pre Drugog svetskog rata ona je brojala i do hiljadu članova jevrejske veroispovesti a danas ih ima svega tridesetak. Pre rata Jevreji su imali svoju sinagogu, Ješivu, groblje i rabina a danas nemaju ništa od toga. Ali, sačuvali su svoju veru i kolektivni identitet. Kroz sećanja na zajedničku ugnjetenost i patnju, Jevreji grada Niša uspešno odolevaju vremenu.

Ključne reči: *Jevreji, Niš, Jevrejska zajednica, religioznost*

Judaizam

Religija Jevreja ima dug istorijski razvoj koji teče od vremena Mojsija i javljanja Boga na Sinajskoj gori pa sve do danas kada judaizam predstavlja državnu religiju u Izraelu. Tokom čitavog tog perioda, postojala su dva glavna obeležja judaizma. Prvo obeležje jeste vera u jednog, večnog, pravednog Boga, stvoritelja, a ovo učenje predstavlja osnov etičkog monoteizma, tj. verovanja da taj jedan, jedini Bog očekuje od Jevreja pravilno bogoslužjenje i moralno ispravne odnose između ljudi. Drugo obeležje jeste nada da će Bog obnoviti Izrael i ispuniti obećanje o nastupajućem carstvu mira i pravednosti. (Vukomanović, 2004).

Za Jevreje judaizam nije samo religija već i specifičan način života koji se izražava putem tradicije u kojoj religijska verovanja, i njime primereni sistem vrednosti, prožimaju društvenu zajednicu i svakodnevni život (Patriž, 2009). On se vodi u skladu s određenim pravilima, obredima, ritualima, uključujući molitve, pravila ishrane, praznovanje praznika, kao i izučavanje svetih spisa. Bogoslužjenje se odvija kada se slede zapovesti i kada se praktikuje halaka, tj. ide Božjim putem. Može se reći da se u suštini judaizma nalazi zamisao da ljudska bića mogu da dovedu Boga u svet svakodnevnim akcijama i reakcijama.

Judaizam se naziva i religijom knjige zbog velikog značaja koji se pridaje čitanju i izučavanju hebrejske Biblije, koju hrišćani nazivaju Stari Zavet, a Jevreji Tanah. Nju cine Tora, dela proroka (nevim) i drugi spisi (ketuvim). Tora, poznata i kao Petoknjižje (pet knjiga Mojsijevih), čini temelj judaizma. Pored Tore, Jevreji poštuju i Talmud koji obuhvata Mišnu i Gemaru. Mišna je zbirka traktata koja sadrži propise koji pokrivaju sva područja jevrejskog svakodnevnog života i obredne čistote. Talmud je ustvari veliki zbornik rasprava o bogoslovskim,

pravnim, društvenim i drugim pitanjima, vođenim vekovima u cilju prilagođavanja Tanaha novim životnim uslovima.

Prva kazivanja o Jevrejima potiču još iz 20. veka p. n. e. kada počinju seobe rodova pod vođstvom Avrama u Kanan, gde će nešto kasnije nastati prva jevrejska država. (Aleksić, 2004) Može se reći da se istorija jevrejskog naroda uglavnom se deli na dva perioda:

1. Istočni, koji je trajao više od dve hiljade godina, kada su Jevreji živeli u Aziji i Africi na obalama Sredozemnog mora, u svojoj zemlji Palestini (Izraelu), Vavilonu i Egiptu

2. Zapadni, koji počinje posle rušenja Drugog jerusalimskog hrama 70. godine n.e. od strane Rimljana a tada se većina Jevreja seli u evropske zemlje, a kasnije i u Ameriku.

Jevreji na našim prostorima

Na našim prostorima Jevreji žive još od rimskih vremena, verovatno još od doba antičke jevrejske države. Od tada pa do danas, dakle tokom dve hiljade godina, susreću se u raznim krajevima i raznim mestima. Tragovi njihovog života na ovim prostorima zabeleženi su u Makedoniji, Dalmaciji i predelima rimske Panonije – današnje Vojvodine (Aleksić, 2004). Najstarije jevrejsko stanovništvo su tzv. Romanioti, koji su se tokom vekova uglavnom utopili u druge grupe Jevreja koje su pristizale. U XVI veku, posle proterivanja sefardskih Jevreja iz Španije 1492. i Portugala 1497. godine, veliki broj se takođe naselio na Balkanu. Turski vladari rado su ih primali i relativno dobro tretirali. Najpre su se nastanili u Carigradu, Solunu i Sofiji. Trgovali su sa Dubrovnikom a zatim se tamo i odselili da bi organizovali svoje trgovačke veze sa Skopljem, Sarajevom i sa svim drugim gradovima u unutrašnjosti poluostrva. Jevrejske zajednice formirane u pristaništima oko donjeg toka Dunava ojačane su dolaskom Jevreja Aškenaza sa severa, iz Nemačke koji su bežali od čestih progona u doba krstaških ratova.¹

Jevreji su se na teritoriju Srbije doseljavali iz dva različita pravca, u različita vremena i nosili različite kulturne uticaje. Južno od Save i Dunava naselili su se Sefardi, dolazeći iz Turske, Grčke, Bugarske i Bosne a na teritoriji Vojvodine naselili su se Aškenazi dolazeći uglavnom iz Austrougarske. U predratnoj Jugoslaviji bilo je 117 jevrejskih opština u kojima je živelo oko 70.000 Jevreja. U oči rata emigriralo je iz Čehoslovačke, Austrije i Nemačke 5.000, tako da ih je u Jugoslaviji ukupno bilo blizu 75.000. Oni su pretežno živeli u velikim gradovima: Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Skoplju, Subotici, Bitolju Novom Sadu, Nišu i drugim. U periodu turske vladavine, ali i nakon njihovog odlaska sa naših prostora, jevrejski trgovci, zahvaljujući jakim poslovnim vezama širom Evrope, predstavljali su glavne nosioce evropske kulture u Srbiji. (Barišić, 2005).

¹ <http://elmondosefarad.wikidot.com/jevreji-na-balkanu-i-odluke-berlinskog-kongresa-1>

Jevrejska zajednica u Nišu pre Drugog svetskog rata

Postoje zapisi da je u Nišu još u XVI veku postojala jevrejska opština. Rabin Avram Daniti, tragajući za prvim podacima o niškoj jevrejskoj zajednici, našao je među starim knjigama poznate niške Ješive nekoliko beležaka anonimnih pisaca na osnovu kojih se može utvrditi postojanje jevrejske zajednice u Nišu. Još jedno svedočanstvo dragoceno za utvrđivanje postojanja Jevreja u Nišu je ono koje govori o Sefardima izbeglim u Niš zbog pogroma, a koje glasi: „U Tamuzu me je 1723. godine upitao jedan rabin iz Niša, gde se odskora odseliše mnogi Jevreji..²“

U doba Turaka, između dva drvena mosta na Nišavi, prostirala se jevrejska mahala. Turske vlasti koje su dale dozvolu za njeno osnivanje nazvali su je Čivutana. Mahala je imala ješivu - jevrejsku školu, sinagogu, rabinovu kuću, obredno kupatilo, zgradu jevrejskog doma i mnoštvo prizemnih kuća. U mahali se nalazila sinagoga sa kubetom na krovu i velika kuća rabina.

Zgrada sinagoge je podignuta 1695. godine ali je u velikom požaru 1879. godine izgorela zajedno sa mnoštvom prizemnih kuća.³ Zabava sa ciljem prikupljanja sredstava za izgradnju nove sinagoge održala se 1892. godine u Nišu. Jevrejska opština je 1903. godine donela odluku o zidanju nove sinagoge ali je njena izgradnja ipak odložena zbog finansijske nemogućnosti. Tek 1924. godine izgrađena je nova sinagoga.⁴

Jevrejska osnovna škola je takođe postojala još u vreme Turaka.⁵ Radila je u zgradi Jevrejske opštine i imala je četiri odeljenja. Nastava je bila jako primitivna. Posle oslobođenja od Turaka formirana je zajednička jevrejsko-srpska škola, gde su pre podne držana predavanja na srpskom jeziku a posle podne na jevrejskom jeziku. Škola je 1885. godine imala 117 jevrejskih učenika. Prestala je sa radom januara 1896. godine kada su jevrejska deca pohađala školu kod Saborne crkve. Sa osnivanjem niške gimnazije i Jevrejima je dozvoljen upis u nju, a uslov je bila završena osnovna škola. Jevrejski đaci su bili oslobođeni nastave subotom i u vreme velikih jevrejskih praznika.⁶

O broju Jevreja naseljenih u Nišu saznaje se iz popisa stanovništva 1878. godine, po kome je od ukupno 12 708 stanovnika bilo oko 900 Jevreja. U godinama do početka XX veka u Nišu je živelo oko 1000 Jevreja, a sa završetkom Prvog svetskog rata nastaje seoba Jevreja u veće gradove. Drugi svetski rat je u Nišu do-

2 <http://elmondosefarad.wikidot.com/crkveno-skolska-jevrejska-opstina-u-nisu-u-dokumentima-istoi>

3 Krajem XIX veka pominje se velika sinagoga „El Kal Grande“ i mala sinagoga „El Kal Čiko“, u nekadašnjoj Davidovoj ulici. Takođe se zna da je u to vreme u Nišu bilo 11 rolni Sefer Tore, 9 rolni Tore u velikom i 2 rolni u malom hramu.

4 <http://elmondosefarad.wikidot.com/o-sinagogama-u-nisu-radovi-jasne-ciric>

5 <http://elmondosefarad.wikidot.com/jevrejska-skola-u-nisu>

6 <http://elmondosefarad.wikidot.com/o-niskoj-jevrejskoj-zajednici-napisao-rabin-avram-daniti>

čekalo oko 100 jevrejskih porodica, sa preko 350 članova. (350 stalno nastanjenih u Nišu, 51 privremeno nastanjenih i 155 emigranata).

Jevrejska opština u Nišu je predstavljala jako uporište koje je štitalo prava Jevreja. Opština je bila važna institucija socijalne zaštite i brinula je o potrebama svojih članova. O tome svedoči veliki broj dokumenata koji su izdavani na ime novčane pomoći siromašnim pojedincima, porodicama i deci. Jevreji su se trudili da sačuvaju svoj etnos kao i da vaspitavaju mlade naraštaje u tradicionalnom duhu, poštujući svoje praznike, subotu, obrezivanje, venčanje, sahrane i sve ono što ih je činilo Jevrejima. Posebno su poštovani Šabat, Pesah, Šavuot, Roš Hašana i Jom Kipur kao najveći jevrejski praznici. Postoji veliki broj dokumenta iz kojih se zaključuje da u vreme ovih praznika đaci Jevreji nisu išli u školu a Jevreji koji su služili vojni rok su puštani kućama. Jevreji su poštovali zakone države u kojoj su živeli pa su kao i svi ostali građani u Srbiji služili vojni rok. Pored opštine imali su i svoja udruženja: nacionalna, kulturna i sportska. Naročito je bio poznat pevački hor „David“ koji je mnogo doprineo širenju horske kulture u gradu.

Jevreji u Nišu živeli su uvek u relativnom miru. Bavili su se raznovrsnim poslovima i zanatima. Tako imamo beležaka o Jevrejima koji su bili: kožari, opančari, trgovci, nadničari, duvandžije, piljari, mlekari, sitničari, spekulanti – žitari, sarafi i mesari. Bili su oduvek vrlo pobožni, i prva im je briga bila Hram i vršenje verskih obreda. Mnogo su vremena provodili u ješivama čitajući pobožne knjige i slušajući propovedi, koje su održavale i održale do danas jednu retku pobožnost u opštini. Obzirom da je trgovina bila dominantno zanimanje niških Jevreja, to je među njima bilo i bogatih ljudi, tako da su imali vrlo zamašnu pokretnu i nepokretnu imovinu. Imali su preko 50 kuća, više placeva, dućana, vinograda i druge imovine.

Jevrejska zajednica u Nišu u toku drugog svetskog rata

Ulaskom Nemaca u Niš, 9. aprila 1941. godine, nastalo je teško stanje za građane Niša, a posebno za Jevreje, s obzirom na politiku koju su do tada prema njima vodili u okupiranim zemljama i namere da je dosledno sprovedu i u Nišu. Preko lista „Novo vreme“ počela je hajka na Jevreje, tj. počela je realizacija „Plana za rešavanje jevrejskog pitanja“, koji je predviđao genocid nad Jevrejima i oduzimanje jevrejske imovine u korist Trećeg Rajha. Nemačka okupaciona vlast u Nišu sistematski je sprovodila rasističku politiku prema Jevrejima.

31 maja 1941. godine dodate su sledeće naredbe: naredba o prijavljivanju lica jevrejskog porekla i njihove imovine, radi evidencije u Feldkomandi, naredba o ograničenju kretanja Jevreja po glavnim ulicama i javnim mestima, kao i vožnje na tramvajima, naredba kojom se zabranjuje Jevrejima da se bave javnim funkcijama, naredba o zabrani Jevrejima slobodne ili ma kakve kupovine, po radnjama, dućanima i na pijaci (tek posle 12 časova su mogli da kupuju), naredba o zabrani Jevrejima da odlaze u banje i kupatila, pozorišta, bioskope i druge javne

ustanove, naredba o obeležavanju Jevreja Solomonovim znakom na prsima i leđima, kao i žutom trakom oko ruke na kojoj je pisalo da su Jevreji i naredba kojom su Jevreji upućivani na težak prinudni rad, za nemačku vojnu silu u magacinima, stovarištima, utovaru i istovaru uglja i na železničkoj stanici (Za Jevreje od 14–60 godina i Jevrejke od 14–40 godina) ⁷

Najpoznatija organizacija koja je učestvovala u zločinima prema Jevrejima bila je Folksdojč grupa u Nišu. Članovi te grupe su pronalazili Jevreje i pljačkali njihovu imovinu. Po jevrejskim kućama su uglavnom stanovale porodice folksdojčera i drugi Nemci. Za tri meseca od početka okupacije, Jevrejima u Nišu oduzete su sve radnje, preduzeća, štedni ulozi, trezori, pokretna imovina i cela pokućstva. 22. jula 1941 godine, dopunskom uredbom sva nepokretna jevrejska imovina konfiskovana je u korist Trećeg rajha.⁸

Septembra 1941. godine počela su hapšenja i odvođenja niških Jevreja u logor Crveni krst. Oni su tamo radili na uređenju logorskog kompleksa, utvrđivali ogradu, bodljikavu žicu, raščišćavali teren oko logora itd.

Sredinom oktobra 1941. godine, nemačke upravne vlasti su naredile da se svi odrasli Jevreji u Nišu, odmah jave u Hotel „Park“, gde će im se saopštiti neke naredbe. Ljudi su dolazili misleći da ih vode na rad. Međutim, bili su uhapšeni i odvedeni u logor Crveni krst. Odvedeni su niški Jevreji sa porodicama, rođaci koji su se u Nišu krili, jevrejske izbeglice i emigranti iz Jugoslavije i istočne Evrope, Jevreji Aleksinca, Leskovca, Kruševca, Prokuplja, Zaječara, Kuršumlije.

Život Jevreja u Logoru „Crveni krst“, odvijao se u vrlo teškim uslovima.⁹ Nemci su se prema Jevrejima odnosili sadistički, tukli su ih i divljački mučili. Uslovi života u logoru bili su izuzetno teški. Spavalo se na betonu bez ikakvih higijenskih uslova, često bez hrane i vode, što je dovodilo do bolesti i epidemija. Logoraši su radili naporno 7–10 časova dnevno u magacinima, na železničkim stanicama, na izgradnji puteva, sve najteže poslove, a pri tom su bili izloženi torturama i mučenjima. Nemci su se takmičili u izmišljanju raznih načina da Jevreje ponize i degradiraju kao ljude.¹⁰

Poznati proboj logoraša izveden je 12. februara 1942 godine. Kao odmazdu za izvedeni proboj, Nemci su izvršili masovno streljanje Jevreja na Bubnju 17. februara 1942. godine. Streljano je preko 1000 Jevreja, među njima i dve žene i 12 dečaka. Nemci su na Bujnu nastavili streljanje 19. februara 1942. godine. Toga dana su streljali oko 800 ljudi ali ne samo Jevreja nego i Srba i Roma.

Do maja 1942. godine, oko 220 jevrejskih žena i dece je odvedeno železnicom na Sajmište u Beograd i tamo ubijeno ili ugušeno u specijalnim kamio-

⁷ <http://elmondosefarad.wikidot.com/zemaljskoj-komisiji-za-utvrdivanje-zlocina-okupatora-i-njiho>

⁸ <http://elmondosefarad.wikidot.com/dokumenta-u-vezi-postupaka-nemackih-i-nedicevskih-vlasti-pre>

⁹ <http://elmondosefarad.wikidot.com/jevreji-zatocnici-logora-crveni-krst>

¹⁰ <http://elmondosefarad.wikidot.com/stradanja-jevreja-i-cigana-u-nisu-1941-1943>

nima, a smatra se da su pokopani u Jajincima. Posle ovoga Nemci su u logor doveli grupe Jevreja iz Leskovca, Zaječara, Jagodine, Kruševca i njih oko stotinu streljali jula 1942. godine. Poslednje masovno streljanje Jevreja izvedeno je 17. oktobra 1943 godine.¹¹ Tokom leta 1944. godine, nekoliko meseci pre oslobođenja Nemci su na Bubnju iskopali i spalili sve leševe i na taj način uništili tragove svojih zločina.

Jevrejska zajednica u Nišu nakon Drugog svetskog rata

Posle rata formirana je u Nišu 1947. godine „Vojna“ Jevrejska opština, tj. formiran je Štab I Armije u Nišu, i više oficira Jevreja je stupilo na službu Armije. To su bili partizani, bivši logoraši i poneko iz njihove porodice. Neki su se upoznali dolaskom u Niš, a neki su se već od pre poznavali. Svakako postojala je želja za zajedničkim druženjem. Često su se nalazili i na službi a često i u „Domu Armije“ (Hotel Park). Odlazilo se na pozorišne i bioskopske predstave, nalazilo se na korzou ili na zajedničkim večerama. Bilo je to jedno kompaktno društvo. Jevrejskih praznika su se sećali ali ih nisu održavali jer je socijalizam doneo sekularizaciju. Organizator opštine je bio Šosberger Pavle, poručnik iz Štaba I Armije.¹²

Rat je preživelo samo nekoliko niških Jevreja: sedam Jevreja koji su bili u logoru ili izbeglištvu, četiri Jevrejke udate za Srbe i tri Jevrejke iz Niške Banje koje su se za vreme rata krile u fabrici kože. Pored ostalih, u Nišu su se skrivale i porodice Hajon i Danon koje su uspele da se spasu krijući se pod lažnim legitimacijama.

Iz zarobljeništva se u Niš vratio i Majer Majo Mevorah, predratni žitarski trgovac, koji je od oslobođenja 1945. godine pa do 1948. godine bio predsednik Jevrejske opštine u Nišu. Založio se kod gradskih vlasti u to vreme da se Jevrejsko groblje očisti i uredi, kao i da se sinagoga, koja je za vreme rata korišćena kao magacin, dovede u red. Majer Mevorah i supruga Regina Mevorah su sa sinom Danijelom 1948. godine otišli za Izrael.¹³ Pre odlaska otišli su na jevrejsko groblje u Nišu, da se oproste od svojih mrtvih uz tradicionalno čitanje Kadiša. Nakon toga, oprostili su se i od svoje svetinje, sinagoge. Poslednje što su učinili pred odlazak bilo je posećivanje brda Bubanj, gde je ostao pepeo mnogih njihovih poznanika i članova porodice. Tom prilikom, porodica Mevorah je napunila staklenu teglu zemljom sa brada Bubanj, ponela je sa sobom u Izrael, i sahranila na groblju u Jerusalimu.

Nakon što je Majo Mevorah otišao za Izrael mesto predsednika jevrejske opštine u Nišu preuzima Peša Gedalja. Vodio je jevrejsku opštinu dugi niz godi-

11 <http://elmundosefarad.wikidot.com/imali-su-svoju-mahalu-skolu-sinagogu>

12 <http://elmundosefarad.wikidot.com/vojna-jevrejska-opstina-u-nisu-1947-god>

13 <http://elmundosefarad.wikidot.com/oprostaj-porodice-mevorah-od-nisa>

na, od 1948 do 1990. godine. On je takođe pisao Savezu Jevrejskih opština Jugoslavije da preduzme neke mere i uticao na tadašnju Oblasnu kontrolu u Nišu da izade na lice mesta i vidi šta je napravljeno od niške sinagoge u koju se sipalo žito jer je bila pretvorena je u magacin. Isticao je da se moglo naći hiljadu drugih mesta da se smeste vagoni žita i da je velika sramota što je to učinjeno u jevrejskoj svetinji.¹⁴ Međutim, kako je u godinama njegovog predsedavanja vladao socijalizam i duboka sekularizacija koja je zahvatila Srbiju, malo toga je mogao da uradi.

Jevrejska opština je bila uslovljena 1970. godine da zgradu sinagoge proda ili će joj se zbog neupotrebe zgrada oduzeti. Te godine zgrada sinagoge prodana je Narodnom muzeju u Nišu, pod određenim uslovima. Narodni muzej se obavezao da će zgradu sinagoge čuvati, koristiti isključivo u kulturne svrhe i da će postaviti spomen tablu sećanja na Jevreje koji su tu živeli a nikada se posle Drugog svetskog rata nisu vratili u svoje domove. Međutim, niški muzej nije ispoštovao sve uslove, pa zbog arhitektonskih i istorijskih vrednosti, zgrade sinagoge biva stavljena pod zaštitu države 1986. godine.

Jevrejska zajednica u Nišu danas

Sadašnja predsednica Jevrejske opštine u Nišu, Jasna Ćirić, na mesto predsednika je došla 1990. godine posle Peše Gedalje.¹⁵ Ona potiče iz već pominjane jevrejske izbegličke porodice Hajon koja se za vreme rata krila pod lažnim srpskim imenima u Nišu.

Jasna je istraživačkim radom počela da se bavi pre 30 godina. Od rane mladosti je fascinirao život Jevreja u periodu pre Drugog svetskog rata. Priču o Jevrejima i njihovom životu često nije imao ko da ispriča. Jasna je skupljala dokumentaciju po arhivima, muzejima, tražila po predratnim novinama priče o Jevrejima, tragala za preživelim, jednostavno probala da oživi sećanja na Jevreje koji su ubijeni tokom Drugom svetskog rata, ali i na one koji su preživeli ratne strahote. Svih ovih godina rada i istraživanja želela je da ukaže na postojanje poznatih Jevreja ali i na postojanje nekih ne tako poznatih ali itekako važnih za Jevrejsku zajednicu.¹⁶ Danas misli da je uspela u tome, jer o svima onima o kojima nije imao ko da priča, o ubijenima i onima koji su čudom preživeli ratne strahote, uspela je da sačuva i ispriča priču. Savez jevrejskih opština Srbije nagradio je Megilom za veliki doprinos u radu jevrejske zajednice Srbije.¹⁷

Jasna se godinama uporno trudila da oživi istoriju Jevreja u Nišu, istoriju koja je utihnula posle Drugog svetskog rata. Kao i njeni prethodnici, i ona je nastavila da se bori za najveću jevrejsku svetinju – sinagogu. Uspela je da utiče na vlasti da renoviraju sinagogu. U jesen 2001. godine krenulo se sa sanacijom i re-

14 Svetosavlje.org. Srbi i Jevreji. "Ko je gonio Jevreje u Srbiji? Ko ih je skrivao?"

15 Informaciju sam dobila lično od predsednice Ćirić

16 <http://elmundosefarad.wikidot.com/cuvar-jevrejske-istorije>

17 <http://www.makabijada.com/izvestaj/jemegila.htm>

noviranjem oronule i naprsle sinagoge da bi se tek 2009. godine uspelo s tim. Da bi se zgrada sinagoge sačuvala od daljeg propadanja ona dobija drugu namenu i postaje hram kulture grada Niša.¹⁸ Danas se sinagoga u Nišu, umesto za verske obrede, koristi za održavanje brojnih izložbi, koncerata, književnih večeri...¹⁹ Sinagoga je izgubila svoju religijsku svrhu. To se možda dogodilo i zbog toga što u Nišu posle rata nije bilo rabina koji bi se za nju zalagao. Rabina nema ni danas u Nišu. Gradonačelnik Niša Miloš Simonović svečano je 29. Maja 2009. godine otvorio Sinagogu u Nišu i predstavio ovaj sada galerijski prostor. Jasna Ćirić je takođe uspela da se izbori da se ulici Ruđera Boškovića u centru Niša, u kojoj se nalazi Sinagoga, vrati naziv koji je nosila tridesetih i četrdesetih godina prošlog veka – Davidova ulica broj 2.

Pošto je društveni život Jevreja u Nišu poslednjih godina 20 veka relativno utihnuo, Jasna je smatrala da je preostalim Jevrejima u Nišu neophodno neko mesto za okupljanje. Uspela je da i to ostvari. Oktobra 2008. godine Jevrejska opština u Nišu je dobila svoj lokal u tržnom centru Kalča. Prostorije opštine su opremljene donacijom Saveza jevrejskih opština Srbije i Skupštine opštine Niš.²⁰ Otvaranju su prisustvovali gradonačelnik Niša Miloš Simonović, ambasador Izraela u Srbiji Arthur Koll i drugi visoki zvaničnici. Događaj je bio i medijski praćen.

Opština danas broji oko tridesetak članova. Poslednjih godina je 12 članova opštine otišlo za Izrael. Svi pripadnici su uglavnom sefardskog porekla mada je sticajem okolnosti tokom rata došlo do sklapanja mnogih mešovityh brakova, tako da su retki jevrejsko-jevrejski brakovi. Uglavnom su svi članovi stariji i ne posećuju aktivno opštinu. Od aktivnih članova mogu se izdvojiti samo 4 članice. One su na sebe preuzele obaveze da brinu o opštini. Ostali članovi opštine su jako stari i slabo pokretni tako da uglavnom ne dolaze u opštinu na redovne sastanke ponedeljkom i četvrtkom. Tek ako je u pitanju proslava nekog većeg praznika, oni se okupljaju u opštini i zajedno proslavljaju praznik. Na taj način, kroz zajedničko druženje i sećanje na priče koje su čuli od predaka oni pokušavaju da sačuvaju svoj kolektivni identitet. Zajedno proslavljaju praznike i trude se da sačuvaju svoju religioznost. Jevrejska opština je sada njihova sinagoga, njihovo mesto okupljanja.

Jevrejsko groblje u Nišu

Poznata je tragična sudbina jevrejskog groblja u Nišu. Posle Drugog svet-skog rata, nekolicini preostalih Jevreja u Nišu bilo je zabranjeno da svoje umr-le sahranjuju na ovom groblju. Kako su godine prolazile, groblje je postajalo sve

18 <http://elmundosefarad.wikidot.com/o-sinagogama-u-nisu-radovi-jasne-ciric>

19 <http://elmundosefarad.wikidot.com/umetnost-umesto-molitve>

20 Informaciju sam dobila lično od predsednice

zapuštenije i zapuštenije da bi se na kraju na njemu naselili Romi. Vremenom njihove barake i udžerice prerasle su u prave zidane kuće. Kako niko od nadležnih nije reagovao na ovu ilegalnu gradnju, oni su se sve više i više širili, tako da su zahvatili trećinu jevrejskog groblja.

Jevrejsko groblje u Nišu potiče iz 17. veka. Na njemu se nalaze stari nadgrobni spomenici, među kojima su neki i „jedinstveni na Balkanu“ ili „sa još neobjašnjenim simbolima“. Poznato je da su na groblju i kapela i sarkofag poznatog rabina Rahamima Naftalija Gedalje. Na groblju je sahranjen veliki broj Jevreja ali ne samo iz Niša, već i okoline. Postoji zapis da su tu sahranjivani Jevreji Prokuplja, jer ih je bilo malo pa nisu imali svoju sinagogu i groblje, već su svoje mrtve prenosili u Niš i tu sahranjivali na jevrejskom groblju. Na ovom groblju se sahranjivalo do početka Drugog svetskog rata, a zatim je izvršena 1948. godine ekspanzija groblja, a 1965. godine Skupština opštine Niš zabranjuje sahranjivanje na jevrejskom groblju. Tih godina mnoge porodice vrše ekshumaciju svojih pokojnika, prenose ih, najčešće i pokopavaju na jevrejskom groblju u Beogradu.²¹

Od 60-ih godina pa do današnjih dana jevrejsko groblje je „preživelo“ mnogo toga. Zbog zabrane da se na njemu sahranjuju pripadnici jevrejske opštine, groblje je bilo potpuno zapušteno i zaraslo u travu i šiblje, prekriveno tonama đubreta, fekalija i otpadnih materijala. Jedan deo groblja sa severozapadne strane su bila uzurpirala preduzeća koja su groblje zatrpale tonama svog otpadnog materijala. Sa istočne strane je sagrađeno romsko naselje.²² Mnoge trošne, romske kuće postavljene su na temeljima od nadgrobni ploča sa ovog groblja a i u kapele rabina Gedalje stanovali su Romi.²³

Osim dvadesetak ploča sa istočne strane groblja, ostali grobovi se nisu mogli sagledati, bili su bili jako oštećeni, oboreni i uništeni. 2003. godine grob Avrama Isakovića je oskrnavljen, kosti izvađene iz groba polomljene.²⁴ Predsednica jevrejske opštine je skrenula pažnju javnosti, ali kako niko nije reagovao ona je predložila Skupštini opštine Niš i Direkciji za izgradnju grada zahtev za sanaciju jevrejskog groblja u kome je predložila dve opcije: kompletnu dislokaciju ilegalnog Romskog naselja i vraćanje jevrejskog groblja u stanje pre naseljavanja ili dislokaciju jevrejskog groblja na odgovarajuću lokaciju.²⁵ Kako na zahtev nije odgovoreno, Jasna je poslala e-mailom molbu za pomoć i spašavanje jevrejskog groblja u 130 zemalja i na preko 1 000 000 adresa.

Podstaknut pismom, groblje je posetio Davor Salom, generalni sekretar Saveza Jevrejskih opština Srbije. Kada je video u kakvom stanju se nalazi groblje, pričao je sa predsednikom grada započeli su sanaciju groblja. Septembra

21 <http://elkundosefarad.wikidot.com/istorijat-stanje-i-buducnost-jevrejskog-groblja-u-nisu-dokum>

22 <http://elkundosefarad.wikidot.com/romi-na-jevrejskom-groblju>

23 <http://elkundosefarad.wikidot.com/hronologija-borbe-za-spasavanje-i-ocuvanje-jevrejskog-groblj>

24 <http://elkundosefarad.wikidot.com/oskrnavljeno-jevrejsko-groblje-u-nisu>

25 <http://elkundosefarad.wikidot.com/zahtev-za-sanaciju-jevrejskog-groblja-u-nisu>

2004. godine završeni su radovi prve faze uređenja i čišćenja. Čišćenjem prostora groblja, otkriveno je 1015 spomenika i 150 delova spomenika, koji su prvi put posle 50 godina ugledali svetlost dana. Međutim, ostao je i dalje problem sa Romima.

* **

Dakle, na osnovu do sada rečenog, zaključuje se da je situacija za Jevreje i mogućnost održavanja njihove religije jako teška u Nišu. Na prvom mestu se nalazi tragično stanje njihovog groblja koje samo po sebi odražava njihov položaj u Nišu. Sama činjenica da za groblje malo ko mari znači da i za Jevreje u Nišu malo ko mari. Drugo, tu je nepostojanje sinagoge koja bi bila u funkciji religije. Pripadnici Jevrejske opštine kažu da im je jako teško zbog nepostojanja funkcionalne sinagoge ali da želju za sinagogom kompenzuju na taj način što povremeno odlaze u gradove širom Srbije gde postoje sinagoge (Beograd, Subotica, Novi Sad). I treće, a i najvažnije, ono što onemogućava religijsku praksu Jevreja u Nišu je nepostojanje rabina. Pripadnici Jevrejske opštine kažu da im je rabin zaista nepohodan za funkcionisanje ali da je uzaludno plaćati rabina za svega njih tridesetak. Zbog toga se mnoge njihove verske aktivnosti odvijaju bez rabina. Ako neko želi da se venča u Nišu sklapa se samo građanski brak, a ako žele da se venčaju po verskim propisima mladenci odlaze kod rabina u Beograd. Rabin je nužan da bi najpre dao odobrenje za brak, a ako nema prepreka onda je potreban da sklopi brak. Takođe, prilikom sahranjivanja, nema verskog opela.

Rabin Isak Asiel živi i radi u Beogradu ali često dolazi sa porodicom u posetu Jevrejskoj opštini u Nišu i brine se za njene članove. Takođe, u poseti Jevrejskoj opštini dolaze i čabad rabini. Čabad rabini su dolazili kod Jasne Ćirić koja ih je odvela najpre u obilazak niške sinagoge a onda su u jevrejskoj opštini diskutovali o trenutnoj situaciji Jevreja u Nišu, a posebno o situaciji sa jevrejskim grobljem. Rabini su već bili upoznati sa situacijom u kojoj se već decenijama nalazi jevrejsko groblje u Nišu, tako da su hteli da dođu i lično se uvere u to.

Što se tiče proslava praznika, uglavnom se obeležavaju kolektivno. Prva kolektivna proslava Šabata posle Drugog svetskog rata dogodila se u Nišu za vreme održavanja projekta „Menuha“, edukativno-radnog seminara koji je održan u periodu od 21.07. do 28.07. 2006. godine. Seminar je bio namenjen jevrejskoj omladini iz bivše Jugoslavije i odnosio se na oblasti vezane za revitalizaciju jevrejskog života i identiteta u maloj, gotovo sasvim ugašenoj jevrejskoj zajednici u Nišu, kao i na zaštitu i očuvanje jevrejske kulturne baštine u Nišu. Seminar je okupio volontere, mlade Jevreje i prijatelje jevrejske zajednice iz Niša, Beograda, Novog Sada, Kragujevca, Tuzle, Rijeke, Splita, Zagreba i Stokholma, zainteresovanih da kroz predavanja, rad na groblju i druženje, uspostave kontakte značajne za dalji rad i opstanak jevrejske zajednice.

Na početku seminara Jasna Ćirić je učesnicima prikazala 15 minutni film „Ljudi oko nas – Jevreji Niša“. Posle toga su svi proslavili dolazak Šabata i uz

upaljene sveće večerali. Članice jevrejske opštine u Nišu su pripremile razne poslastice i torte, a ispekale su i poseban hleb koji se zove hala a peče se posebno za Šabat. Posle večere igrali su izraelske plesove.

U prostorijama jevrejske opštine u Nišu obavezno se proslavljaju svi znamenitiji verski praznici. Pošto se Šabat slavi u petak uveče on se ne proslavlja u prostorijama opštine jer opština radi samo ponedeljkom i četvrtkom. Šabat pripadnici opštine ne proslavljaju kolektivno nego u svojim domovima. Međutim, praznici poput Hanuke, Pesaha, Sukota, Šavuota, Tu Bišvata i drugih obavezno bivaju obeleženi u prostorijama jevrejske opštine. Kad je praznik, u opštinu dođu i oni članovi koji inače ne dolaze zbog starosti ili drugih razloga. Tada svi zajedno u prazničnoj atmosferi uživaju i sećaju se svoje jevrejske istorije.

U okviru manifestacije Evropski dani jevrejske kulture, često se održavaju u niškoj sinagogi koncerti jevrejske muzike. Zanimljivo je izvođenje koncerta grupe Shira u'tfila. (u prevodu pesma i molitva) Grupa se bavi istraživanjem, aranžiranjem i izvođenjem sefardske muzike Balkana, Mediterana i Bliskog Istoka. Koncertu grupe su prisustvovali i pripadnici jevrejske opštine u Nišu koji su uživali u prelepim sefardskim pesmama.

Maja 2009. godine jevrejsku opštinu Niš je posetila art grupa Bendichos manos (u prevodu blažene ruke). Tokom svog boravka posetile su sinagogu, jevrejsku mahalalu, tvrđavu i upoznale grad Niš. Grupa Bendichos manos je jevrejska ženska umetnička grupa nastala u bugarskoj jevrejskoj zajednici a posvećena sefardskoj umetnosti i zanatima. Uzvišeni cilj grupe je oživeti etničku tradiciju i zanate tipične za Sefarde na Balkanu. Veruju da kroz zanate mogu da prenesu etničku tradiciju na mlađe generacije i da posle pedesetogodišnje stagnacije vrate duh jevrejskog nasleđa njihovoj sredini.

ZAKLJUČAK

Na osnovu svega do sada rečenog, može se zaključiti da je situacija teška za Jevreje grada Niša. Sinagoga u Nišu je prestala da se koristi u religijske svrhe još davne 1941. godine. Sada predstavlja galerijski prostor i koristi se u kulturne svrhe. U Nišu nema rabina jer je zajednica Jevreja premala. Na jevrejskom groblju je zabranjeno sahranjivanje, tako da se Jevreji sahranjuju na pravoslavnom groblju u Nišu. Jevrejska opština postoji ali broji samo 30-ak članova od kojih su svi stariji (preko 50 godina). Zanimljivo je da jevrejska opština u Beogradu broji čak 1800 članova ali je starosna struktura takođe nepovoljna, preko 70% članova je starije od 65 godina. (Barišić, 2005). Jevrejska opština u Novom Sadu danas broji 624 člana i takođe je najveći broj članova u dobi preko 50 godina. (Aleksić, 2004). Očigledno je da je Niš u najgoroj situaciji jer je jevrejska opština u stanju tihog izumiranja.

Što se tiče nivoa religioznosti Jevreja u Nišu, može se reći da je religioznost na visokom nivou s obzirom na sve prethodno iznete negativne činjenice.

Iako nemaju svoju sinagogu oni putuju po Srbiji i obilaze druge sinagoge. Iako nemaju rabina oni održavaju veze sa drugim rabinima. Povezuju se sa drugim jevrejskim opštinama i tako čuvaju svoj etnos. Kroz zajedničku proslavu praznika i okupljanja oni čuvaju svoj kolektivni identitet.

Može se reći da se u slučaju Jevreja u Nišu religija javlja kao kolektivno sećanje, kao što smatra sociolog Danijel Arvije Ležer. (Gavrilović, 2006) Izrael predstavlja mitsku domovinu za Jevreje kao i Kosovo za Srbe. Vera u Izrael i sećanja na stradanja održavaju Jevreje i ne dozvoljavaju im da se predaju. Religija im pomaže da zadrže svoj identitet. Svoj identitet „hrane“ sećanjima na zajednička stradanja i patnju.

Činjenica da je jevrejski narod opstao i posle mnogih progona i pokušaja istrebljenja, ne znači da su dani ropstva, isterivanja, ponižavanja, zabrana održavanja verskih propisa i tradicije, Holokaust, zaboravljeni. Ovim događajima iz dalje i bliže istorije Jevreji pridaju izuzetno veliku važnost. Dani sećanja imaju ulogu da se ti strašni događaji nikada ne zaborave. Od tog vremena, sve do danas, jevrejski narod razvija svoju tradiciju i sa poštovanjem se seća svoje istorije, slaveći praznike i poštujući običaje.

LITERATURA

Aleksić, M. (2004) *Jevreji u Novom Sadu*. Religija i tolerancija

Barišić, S. (2005) *Jevreji u Beogradu*. Religija i tolerancija

Enciklopedija živih religija. (1981) Beograd: NOLIT

Gavrilović D. (2006) *Moral i religija u savremenom društvu*.

Niš: Filozofski fakultet

Milošević M. (1995) *Jevreji za slobodu Srbije 1912–1918*. Beograd: Filip Višnjić

Patriž, K. (2009) *Religije sveta*. Beograd: Mladinska knjiga

Sveto pismo (Stari zavet). (2007) Beograd: Biblijsko društvo

Svetosavlje.org. *Srbi i Jevreji: "Ko je gonio Jevreje u Srbiji? Ko ih je skrivao?"*

Vukomanović, M. (2004) *Religija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

<http://www.arhivnis.co.rs>

<http://elmondosefarad.wikidot.com>

<http://www.makabijada.com>

Ivana Kovačević
University of Nis
Faculty of Philosophy
koviva88@gmail.com

JEWS IN NIŠ

Abstract

The Jewish community share the same fate of Jews around the world. Before World War II it was counted to a thousand members of the Jewish religion, and today there are only about thirty. Before the war the Jews had a synagogue, yeshiva, a rabbi and a cemetery, today they don't have any of that. But they kept their faith and collective identity. Through the memories of shared oppression and suffering, the Jews of Nis successfully withstand time.

Key words: Jews, Nis Jewish community, religiosity

